

... Apžvalgos

SIGITAS JEGELEVIČIUS

YPATINGASIS ARCHYVAS MASKVOJE

1. Bendrosios pastabos

Kadaise tik retas valstybinių archyvų darbuotojas Lietuvoje buvo gir-dėjęs Ypatingojo archyvo pavadinimą. Tai buvo itin įslaptintas archyvas, ir, ko gero, niekas Lietuvoje nežinojo tikrojo oficialaus šio archyvo pava-dinimo. Buvusios SSSR centrinių valstybinių, t. y. sąjunginės reikšmės, archyvų oficialių sąrašų pabaigoje būdavo archyvo eilės numeris ir šalia jo vietoje archyvo pavadinimo tik mįslingas įrašas „slapta“. Tik iš to buvo galima suvokti, kad kažkur yra slaptas aukščiausiojo lygmens ir reikšmės valstybinis archyvas. Oficialus šio archyvo pavadinimas – SSSR centrinis valstybinis ypatingasis archyvas. Archyvo paskirtis – saugoti paslėptus nuo visuomenės akių pagrobtus kitų kraštų archyvinius fondus bei kolekcijas. Mes aiškiai skiriame du terminus: *pagrobti* archyvai ir *trofėjiniai* archyvai. Trofėjiniais archyvais paprastai laikomi karo metu paimti priešininko ka-rinių dalinių bei junginių dokumentai. Visi kiti iš svetimų teritorijų išvež-ti dokumentai – tai jau pagrobti archyvai. Dar vienas minimo Ypatingojo archyvo skiriamasis bruožas: jame buvo laikomi tik naujausiųjų laikų do-kumentai. Savaiame suprantama, kad tyrinėtojai į šį archyvą nebuvo įsilei-džiami.

Klysta tie, kas mano ir rašo, kad Ypatingasis archyvas buvo įkurtas 1945 metais, t. y. po to, kai paskui puolančius Raudonosios armijos dalinius į Vokietiją atslinko sovietinės intelektualinės trofėjų komandos, ieškojusios kultūros vertybių ir jas grobusios (pasak jų, gelbėjusios).

Ypatingasis archyvas, matyt, buvo galutinai suformuotas 1938 metais, t. y. kai valstybiniai archyvai buvo perduoti NKVD žinybon (vidaus reikalų sistemoje valstybiniai archyvai buvo iki pat 1960 metų rudens). Bent jau 1941 m. kovo 29 d. pirmą kartą patvirtintų SSSR valstybinio archyvinio fon-do nuostatų priedo esančiame valstybinių archyvų sąraše yra eilės numeris su prierašu „slapta“. Čia turėjo atsidurti daugelis iš Rusijos imperijos va-karinių buvusiųjų „tautinių pakraščių“ archyvų, kurių Rusija ilgokai tarpu-kario laikotarpiu nenorėjo grąžinti savininkams. Per šito archyvo saugyklas

turėjo pereiti ir kai kurie šios tokios politinės reikšmės turėję archyviniai fondai, pokario metais sugrąžinti į Lietuvą.

Suprantama, jog tai nebuvo vienintelis slaptas SSSR archyvas. Be tam tikrose institucijose veikusių visiškai niekam nežinomų archyvų, buvo dar SSSR gynybos ministerijos centrinis archyvas Podolske (karo meto fondai), kuris mums buvo sunkiai prieinamas, veikė SSSR vidaus ir konvojaus kariuomenės centrinis archyvas, į kurį tyrinėtojus taip pat tik 1990 m. pradėta įsileisti. Bet Ypatingasis buvo vienintelis slaptas valstybinis archyvas.

Per visą savo egzistavimo laikotarpį šis archyvas praktiškai buvo administracinių politinių institucijų, kitaip sakant, sovietinių represinių struktūrų, priedėlis. Iš archyvo fondų joms buvo teikiama personalinė bei politinė socialinė informacija. Kai kurie fondai į archyvą turėjo patekti toms struktūroms pačioms savo jėgomis „išsunkus“ informaciją, ypač operatyvinio pobūdžio. Pirmieji tyrinėtojai, įsileisti į šį archyvą, vykdė kažkokią KPSS CK užduotį ir archyve dirbo „antrojo pasaulinio karo tematika“, kaip buvo apie tai pasakyta. Tai atsitiko 1988 metais. Laisvai tyrinėtojus į archyvą pradėta įsileisti 1990 metais. Tuomet pirmą kartą spaudoje viešai buvo paminėtas šis archyvas¹. Kiek pertvarkytas Elos Maksimovos laikraščių straipsnis buvo paskelbtas vokiškai². Po to plūstelėjo vokiečių tyrinėtojai. Jie čia buvo sutikti gana palankiai ir gavo daug labai tikslios informacijos apie archyvo fondų struktūrą. Galima daryti prielaidą, kad jie gavo absoliučią daugumą informacijos apie archyvo fondus, bet manytina, kad tai dar nėra visa informacija.

Iš publikacijų spaudoje atrodytų, kad vokiečių tyrinėtojai galėję susipažinti netgi su Ypatingojo archyvo fondų sąrašu (jie tai pavadino fondų knyga). Fondų sąrašas – tai kiekvieno valstybinio archyvo vidaus reikmėms naudojamas registracinis dokumentas. Jame archyvinių fondų numerių eilės tvarka išvardyti visų archyve saugomų fondų pavadinimai. Paprastai valstybiniai archyvai labai nenoriai šią knygą duoda tyrinėtojams. Dažniau apskritai vengia ją kam nors rodyti. Išimties paprastai daromos tik archyvotyrininkams. Kai kuriuose sovietiniuose valstybiniuose archyvuose būdavo netgi du fondų sąrašai: vienas, kaip minėta, nelabai viešas, o kitas oficialiai įslaptintas (slaptas ar net visiškai slaptas).

Šiaip ar taip, bet vokiečių tyrinėtojai bene pirmieji pradėjo intensyviai lankytis šiame archyve. Jie iš karto gavo daugybę informacijos. Užtat vokiečių mokslinėje spaudoje 1992 ir 1993 metais pasirodė pirmosios informacijos apie Ypatingąjį archyvą³. Abi šios informacijos labai panašios. Iš esmės abiejose pateikiamos tokios pačios žinios. Vis dėlto „Der Archivar“ 1992 m. trečiame sąsiuvinyje paskelbta informacija išsiskiria tuo, kad šioje, matyt, Bundesarchiv Koblence darbuotojų rašytoje medžiagoje įdėtas išpū-

dingas vokiškos kilmės archyvinų fondų, iki šiol slapstytų Ypatingajame archyve, sąrašas. Beje, kaip matyti iš šitų abiejų informacijų, vokiečių autoriai neapsimeta naivuoliais, nebando užglaistyti tų vokiškų archyvų atsiradimo Maskvoje problemos aktualumo. Tiesiog kalba apie juos kaip Raudonosios armijos dalinių pagrobtus Vokietijoje archyvus. Ir nebijo tuo užrūstinti Rusijos ar įdiegti jai menkavertiškumo komplekso. Juk NKVD į Maskvą atsivežė ne tik nugalėtosios Vokietijos, bet ir trečiųjų šalių, savo praktinių ar formalių sąjungininkų, archyvus. Jų atvežimą ir įslaptintą laikymą galima dangstyti nugalėtojo teise, bet esmės tai nekeičia. Pagrobtas daiktas ir lieka pagrobtas. Vokiečių susidomėjimas Ypatinguoju archyvu su jo fondais buvo (ir tebėra) toks didelis, kad prof. Jurijus Afanasjevas labai taikliai Ypatingąjį archyvą pavadino Archyvine „Beriozka“⁴, darydamas aliuzijas su kitados Maskvoje garsiomis užsieniečiams skirtomis valiutinėmis „Beriozkos“ parduotuvėmis.

Visų archyvo fondų apimtis (saugojimo vienetų ir lentynų tiesinių metrų kiekis) nežinomi. Vokiečiai savo publikacijose daugiausia informacijos pateikia apie vokiškus archyvus. Jų informacija apie kitus archyvinius fondus daug abstraktesnė.

Pasak vokiečių informacijų, Ypatingojo archyvo fondai nuo Nr. 1 iki Nr. 500 yra prancūziškos, belgiškos ir lenkiškos kilmės. Mums atrodytų, kad šituos archyvus, bent jau prancūziškus ir belgiškus, pirmiausia buvo pagrobę hitlerininkai, o sovietiniai okupantai juos surado rytinėse Reicho srityse (daugiausia, matyt, Žemutinės Silezijos saugyklose) ir „išgelbėję“ atsivežė į Maskvą. Beje, Lietuvos istorikus turėtų sudominti toks faktas: archyviniai fondai nuo Nr. 300 iki 499 yra lenkiškos kilmės. O daugelyje tarpukario laikotarpio Lenkijos valstybės institucijų archyvų neabejotinai yra su Lietuva susijusios informacijos. Vokiškos kilmės fondai prasideda nuo Nr. 500 ir sąrašė jų paminėta 1026, bet iš jų Ypatingajame archyve 1991 metais tebuvo tik 421 archyvinis fondas. Kiti fondai jau buvo perduoti į kitas saugyklas, daugiausia į Marksizmo-leninizmo institutą prie KPSS CK. Vokiškos kilmės fonduose yra apie 170 000 saugojimo vienetų, kurie saugyklose užima 3 km tiesinių metrų lentynų.

Jau iš šito išvardijimo matyti, kad Ypatingajame archyve dominuoja vokiškos kilmės fondai. Antroje vietoje, bent jau fondų skaičiumi, būtų lenkiškos kilmės fondai. Beje, Lietuvos naujausiųjų laikų istorijos tyrinėtojams vertingos informacijos turėtų būti ne tik lenkiškos, bet ir vokiškos kilmės archyviniuose fonduose (ypač Antrojo pasaulinio karo laikotarpio).

Suprantama, kad visi norėtų atsiimti savus archyvus. Europoje galioja visų pripažintas archyvinio fondo saugojimo pagal jo kilmės vietą principas

(kurioje šalyje yra kitados veikusios formalios ar neformalios institucijos būstinė, tai priklauso ir tos institucijos archyvas). Šią principą pripažįsta bei taiko ir Rusija. Kai 1992 m. pradžioje Vokietijoje lankėsi Rusijos archyvų reikalų valstybinio komiteto pirmininkas Richardas Pichoja, tai vokiečių archyvininkams jis pažadėjo, kad iš principo Rusija pasirengusi atiduoti vokiškus archyvus. Bet pirmiausia Rusija turinti juos sau nusikopijuoti. O kad šitas procesas pagreitetų, Vokietija turėtų suteikti Rusijai materialinę paramą. Kitaip sakant, vokiečiams tektų išsipirkti savus archyvus.

Išsidėmėtina, kad Rusijoje nelabai palankią reakciją sukėlė Hanzos Liubeko archyvo grąžinimas Vokietijai.

Buvęs SSSR centrinis valstybinis ypatingasis archyvas nuo 1992 m. liepos mėn. vadinasi Istorinių dokumentinių kolekcijų saugojimo centras⁵. Archyvas yra Maskvoje, Vyborgskaja 3. Tai trumputė tyli naujų statybų gatvė su bulvaru, įsiliejanti į Leningradskoje plente. Archyvas įsikūręs neaukštame, stipriai suręstame gelsvai dažytame mūriniame pastate. Pastatas be jokios iškabos, pirmojo aukšto langai su grotomis, kaip ir pridera archyvui. Tik iš kitos gatvės pusės galima aiškiai pastebėti, kad tai net penkių aukštų pastatas. Viršutiniuose keturiuose aukštuose įsikūrusios saugyklos, tad tie aukštai daug žemesni už įpastus, langai siauručiai. Pastatas jau po karo specialiai statytas šitam archyvui (jį statė vokiečių karo belaisviai). Erdvus kiemas aptvertas dailia aukšta metaline tvora. Kieme – dar vienas panašus pastatas. Netoliese yra dar du svarbūs Rusijos archyvai: Centrinis valstybinis tarybinės armijos archyvas bei Centrinis valstybinis literatūros ir meno archyvas.

2. Lituanica Ypatingajame archyve

1940 metų vasarą, Raudonajai armijai okupavus Lietuvą, sovietinės specialiosios tarnybos paėmė į savo rankas analogiškas lietuviškas struktūras, taip pat jų archyvus. Tų institucijų archyvai liko Lietuvoje arba buvo grąžinti pokaryje iš Maskvos, pvz., Lietuvos užsienio reikalų ministerijos archyvas (neabejotinai ne tik perkratytas, bet ir perrinktas). Iš svarbesniųjų tarnybų Lietuvoje neturime tik Lietuvos kariuomenės generalinio štabo II-ojo (žvalgybos) skyriaus archyvo. Nėra jokių jo pėdsakų. Yra žinių, kad Vilniuje ir Kaune pirmomis sovietinės okupacijos dienomis buvo naikinami II skyriaus archyvai⁶. Vilniuje buvo sunaikinta viskas, o Kaune, ko gero, tik tai, kas buvo susiję su pastarųjų dvejų metų sąlyčiu su SSSR ginkluotomis pajėgomis. Šiaip ar taip, bet abejotina, ar buvo tada sunaikintas visas II skyriaus archyvas nuo 1919 metų.

Keletą dešimtmečių neapleido įkyri mintis, kad II skyriaus archyvas išvežtas ir, ko gero, laikomas Ypatingajame archyve. Iš vokiškų publikacijų 1993 m. pradžioje sužinota, kad Ypatingajame archyve yra Prancūzijos analogiško II skyriaus (Deuxieme bureau) dokumentai. Tai sustiprino viltį, kad ir apie lietuvišką analogą.

Nepateko taip pat į Lietuvos archyvus ir Lenkijos saugumo Vilniaus vaivadijos įstaigos, kai kurie policijos archyvai. Juos taip pat galėjo ištikti politinių archyvų likimas tose teritorijose, kurias buvo užėmusi Raudonoji armija.

1993 m. birželio pabaigoje šių eilučių autorius pabandė susipažinti su buvusiojo Ypatingojo archyvo fondais ir apskritai paieškoti ten su Lietuva susijusios archyvinės informacijos. Tai nebuvo pirmas Lietuvos atstovų vizitas šiame archyve. Tų pat metų gegužės mėnesį žvalgomąją vizitą čia padarė dr. Domas Butėnas ir Kazimieras Tamašauskas. Jie pateko į archyvo skaityklą ir ten pabuvojo valandą kitą, juos bendrais bruožais supažindino su archyvo fondais. 1992 metais archyve apsilankę dr. Bronislovas Vonsavičius ir doc. Ričardas Čepas irgi apsiribojo tik bendra žvalgyba, aiškinosi, ar nėra lietuviškų fondų. Šių eilučių autorių prie budraus milicininko vestibulyje pasitikusi archyvo skaityklos vedėja iš karto pareiškė, kad vizitas esąs beprasmiškas, nes archyve nesą jokių lietuviškų fondų. Tačiau rekomendacinis raštas tarpininkavo leisti ieškoti archyve medžiagos apie Lietuvą, o ne lietuviškų archyvų, tad buvo leista dirbti archyvo skaitykloje.

Skaityklos vedėja Raisa Gituliar, matyt, negalėjo leisti susipažinti su archyvo fondų sąrašu bei tarnybinėmis kartotekomis. Labai paslaugiai aptarnavusi skaityklos darbuotoja Nadežda Fomina paaiškino, kad informacijos apie Lietuvą gana gausu tiek vokiškuose, tiek lenkiškuose fonduose. Išgirdusi, kad šiaip jau domina Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo II skyriaus dokumentai, pasiūlė pirmiausia susipažinti su ...Lenkijos kariuomenės Generalinio štabo II skyriaus archyvu. Tokio fondo buvimas čia buvo gana netikėtas. Paaiškėjo, kad čia yra ir Lenkijos Seimo, ir Lenkijos užsienio reikalų ministerijos archyvai. Ypač pastarasis neabejotinai būtų labai vertingas mūsų tyrinėtojams. Buvimo Maskvoje laikas gana ribotas, tad teko pasitenkinti tik bendru susipažinimu su lenkiškojo II skyriaus archyvu.

Lenkijos kariuomenės Generalinio (vyriausiojo) štabo II skyriaus (II oddział Sztabu Generalnego (Głównego) Wojska Polskiego) archyvui suteiktas 308 fondo numeris. Fondo bylos suregistruotos 19 apyrašų. Apyrašas Nr. 14 kol kas dar įslaptintas ir tyrinėtojams neduodama. Šiaip jau ant visų apyrašų viršelių yra išlikęs iš anksčiau spaudas „slapta“. Paskaičiavus pagal tyrinėjamas prieinamus apyrašus, šiame fonde yra 3 673 saugojimo vietos (neįskaičiavus apyrašo Nr. 14 bylų). Mus dominančių bylų apimtis

labai įvairi: nuo kelių ar keliolikos lapų iki 200 ar net 500 lapų. 1963 metais nemaža šio fondo bylų buvo gražinta Lenkijai. Gali būti, kad kai kurios bylos gražintos Lenkijai netgi 1956 metais, nes apyrašuose (ypač Nr. 1), šalia kai kurių bylų antraščių, yra spaudas: „Peredano PNR. Post. SM SSSR 21.7.56 g.” Dažniau pasitaiko spaudas „Peredano v PNR v 1963 g.” Iki tol fonde būta per 5 000 saugojimo vienetų. Apyrašai rusų kalba, sudaryti įvairiu laiku: pradėti sudarinėti 1947 metais (ap. Nr. 1) ir baigti sudaryti, pertvarkyti ar tobulinti 1977 metais. Kai kuriuose apyrašuose iš pradžių buvo nemaža suminių aprašų (kai viena antraštė – aprašas – surašyta ir apyraše įrašyta keliems ar net keliolikai saugojimo vienetų – bylų). Ir šiaip jau inventoriniuose apyrašuose užfiksuotos bylų antraštės dėl daugelio priežasčių nėra pakankamai informatyvios, kartais netgi sąlyginės. Juolab neinformatyvios yra suminės, grupei kuo nors šiek tiek panašių bylų užrašytos antraštės. Dauguma tokių suminės antraščių 1974–1977 metais buvo tikslinamos, apyrašų prieduose užrašinėjamos individualios antraštės. Tai vadinamasis apyrašų tobulinimas. Suprantama, tų patobulintų apyrašų informatyvumas kur kas geresnis. Kai kurie apyrašai pertvarkyti netgi 1983 metais. Pertvarkant ar perrašant apyrašus, paprastai buvo paliekami ankstesni inventoriniai, sename apyraše suteikti bylų eilės apyraše numeriai.

Turint nedaug laiko, buvo tik peržiūrėti visi apyrašai, susipažinta su juose įrašytomis bylų antraštėmis. Kontrolei peržiūrėta keliolika bylų. Peržiūrėjus paaiškėjo, kad 1974–1977 metais tobulintos antraštės gana tikslios, lyginant su anksčiau surašytomis, ypač suminėmis. Kuo anksčiau sudaryti apyrašai, – tuo mažesnis antraščių informatyvumas. Pagal tokiu būdu sukauptą medžiagą galima sudaryti teminę šio fondo apžvalgą, kuri padės orientuotis nemažame archyviname fonde, ieškant informacijos Lietuvos istorijai. Bent jau bus galima ieškojimų pradžiai išvengti gana varginančio didelių apyrašų skaitymo: tyrinėtojo išvykos laikas paprastai ribotas, o apyrašų skaitymas, užsakytinų bylų atsirinkimas užima nemažai laiko. Manytume, kad toliau pateikiama informacija gali šia prasme palengvinti tyrinėtojo darbą tame archyve.

Pasak skaityklos darbuotojų, šiuo fondu užsieniečiai dar mažai domėjosi. Apyrašus yra peržiūrėję vokiečiai. Jie pasižiūrėjo ir kai kurias bylas.

Praktiškai visų apyrašų bylos rodo labai plačius to meto lenkų karinės žvalgybos interesus. Jie neapsiribojo tik Lietuva, Vokietija, Rusijos europinė dalimi, bet aprėpė Kaukazą, Turkestaną, jau nekalbant apie Baltarusiją ir ypač Ukrainą. Domino komunistų judėjimas daugelyje šalių, ukrainiečių organizacijos Europoje ir Amerikoje.

Apyrašuose fondo struktūra nepakankamai išryškinta. Visuose apyrašuose bylų sisteminimo pagrindas yra chronologija, t. y. absoliuti jų dauguma iš-

dėstyta chronologine seka. Bet kai kuriuose apyrašuose yra kelių struktūrinių padalinių bylos. Čia vienu metų bylos sistemos klausimais, dalykais, o struktūra neišryškinta. Kituose apyrašuose yra tik vieno struktūrinio padalinio bylos. Tad manėme, kad geriau bus pateikti ne visą, o kiekvieno apyrašo atskirai Lituanicos apžvalgą.

Apyrašas Nr. 1. – Apyrašė dabar yra 30 s.v. Sudarytas 1947 m. (tai pats ankstyviausias fondo apyrašas). – 1939 m. rugpjūčio mėn. Lenkijos pasiuntinio Kaune informacija apie lietuvių kalbos kursų vokiečių kareiviams organizavimą Kenigsberge (B. 31). 1939 08 31 lenkų pasienio apsaugos žvalgybos pranešimas apie padėtį Lietuvoje, atsarginių šaukimų, kariuomenės judėjimą, trijų vagonų su Lietuvos kariuomenės apranga siuntimą iš Kauno į Kybartus (B. 24. L. 1–3). Čia pat yra labai įdomi žinia apie pagautą kariškių radijo pokalbį tarp Maskvos ir Krasnodaro, kur kalbama apie numatytą po 5–6 dienų judėjimą į Vakarus ir būsimą susitikimą.

Apyrašas Nr. 2. – Apyrašė dabar yra 31 s.v. – Daugumoje bylų yra informacija apie šnipinėjimą. 3-iosios karo apygardos vado 1939 08 03 pranešimas apie vokiečių, sovietinės ir lietuvių žvalgybos veiklą apygardos teritorijoje (B.64).

Apyrašas Nr. 3. – Referat „Wschód”: Rusija, Ukraina, Baltarusija. Dabar apyrašė yra 456 s.v., 1919–1939 m. – Pagal apyrašė esančias bylų antraštes, informacijos apie Lietuvą nėra.

Apyrašas Nr. 4. – Referat „Wschód”. Dabar apyrašė yra 125 s.v., 1920–1939 m. – II skyriaus susirašinėjimas su ekspozitūra (žvalgybos punktas) Nr. 1 Vilniuje; Lietuvos ir Lenkijos Raudonojo Kryžiaus atstovų posėdžių protokolai, keičiantis politiniais kaliniais, Lenkijoje areštuotų lietuvių sąrašai (B. 12, 1925–1926). Lenkijos krašto apsaugos ministerijos pranešimas apie kaimyninių kraštų kavaleriją, yra informacijos ir apie Lietuvą (B. 57, 1920–1932 m.). Ekspozitūros Nr. 1 Vilniuje pranešimai, Lenkijos karo atašė Latvijoje raportai, pasiuntinybės Danijoje pranešimai, Lietuvos spaudos apžvalgos, pasienio korpuso pranešimai apie Lietuvos šaulių sąjungą ir jos vadus, Lietuvos kariuomenės kontržvalgybą, karo reikmenų pirkimą Danijoje, Lietuvos ir Lenkijos santykius (B. 62, 1921–1928 m.). II skyriaus pažymos, karo atašė Londone raportai, užsienio spaudos apžvalgos ir laikraščių iškarpas Klaipėdos klausimu; Lietuvos žemėlapiai ir Klaipėdos schemas (B. 77, 1923–1924 m.). II skyriaus pažymos, ekspozitūros Nr. 1 Vilniuje raportai, spaudos apžvalgos ir laikraščių iškarpas apie Lietuvos vidaus ir tarptautinę padėtį, užsienio prekybą, prekybos sutarties su Anglija pasirašymą, žemės reformos projektą, Lietuvos kariuomenę 1922 metais, įvairių šalių požiūrį į Klaipėdos klausimą (B. 78, 1922–1924 m.). Ekspozitūros Nr. 1

Vilniuje pranešimai, karo atašė Rygoje raportai, agentūrinių žinių suvestinės apie Lietuvos karinę politiką, vidaus politinę ir ekonominę padėtį, biudžetą, debatus Seime, Lietuvos šaulių sąjungos veiklą (B. 105, 1924 m.). Rezidentūros „Nord“ ir ekspozitūros Nr. 1 Vilniuje pranešimai, agentūrinių pranešimų suvestinės, „Wilbi“ suvestinės, lietuviškų laikraščių iškarpas ir atskiri numeriai apie Lietuvos vidaus politinę padėtį, jos kariuomenės būklę, Seimo posėdžius (B. 106, 1924–1925 m.). Ekspozitūros Nr. 1 Vilniuje ir karo atašė Maskvoje pranešimai apie perversmo Lenkijoje atgarsius Lietuvoje, Lietuvos kalėjimuose esančių lenkų politinių kalinių peticija Tarptautiniam Raudonajam Kryžiui (B. 109, 1926 m. balandis–gegužė). Rezidentūros „Nord“ susirašinėjimas su II skyriaus III žvalgybos poskyriu ir ekspozitūra Nr. 1 Vilniuje apie Lietuvos karinę politiką ir jos kariuomenę (B. 108, 1926 m. rugsėjis–lapkritis). II-ojo skyriaus raštas Užsienio reikalų ministerijai apie Lenkijos poziciją Rygos konferencijoje dėl Baltijos jūros statuso (B. 105, 1931 m.)

Apyrašas Nr. 5. – Referaty: „Niemcy“, „Zachód“. Apyrašas dabar yra 43 s.v. – II skyriaus, Lenkijos užsienio reikalų ministerijos informaciniai pranešimai, lenkų žvalgybos agentų pranešimai, Lenkijos karo atašė, konsulatų pranešimai apie Lietuvos užsienio politiką, karinę politiką, vidaus politinę padėtį, ekonominę padėtį, kariuomenę, manevrus, Lietuvos–Lenkijos, Lietuvos–Vokietijos politinius ir ekonominius santykius (B. 302, 303, 304, 305, 306, 307, 1924 m.). Tokie patys dokumentai apie Baltijos valstybių problemas (B. 304), vokiečių karininkus Lietuvos kariuomenėje (B. 305), komunistų veikimą Lietuvoje (B. 304, 307), lietuvių politines ir tautines organizacijas (B. 305, 307). Karo atašė Rygoje informaciniai pranešimai apie Latvijos santykius su Lietuva ir kitomis valstybėmis (B. 308, 309, 1924 m.; B. 310, 1925 m.). II skyriaus informaciniai pranešimai, karo atašė Taline pranešimai apie Estijos santykius su Lietuva ir kitomis valstybėmis (B. 314, 1924 m.). Lenkijos užsienio reikalų ministerijos, Krašto apsaugos ministerijos memorandumai, pro memoria Baltijos jūrų neutralizavimo klausimu (B. 330, 1924 m.). II skyriaus, karo atašė Rygoje pranešimai, laikraščių iškarpas apie naują Lietuvos vyriausybę (B. 311, 1926 m.).

Apyrašas Nr. 6. – Referat „Rosja“. Apyrašas dabar yra 100 s.v. – lenkų žvalgybos agentų pranešimai apie Lietuvos vidaus politinę padėtį (B. 2, 1926–1927 m.). II skyriaus informaciniai pranešimai apie Lietuvos karinę ir vidaus politinę padėtį (B. 66, 1930–1931 m.).

Apyrašas Nr. 7. – Referat II – B. Apyrašas dabar yra 634 s.v. – Korpuso apygardos Nr. 3 Gardine vadovybės ataskaita apie tautines mažumas apygardos teritorijoje (B. 17, 1930m.). 1931–1933 m. statistiniai duomenys apie

asmenis, Lenkijoje kaltintus tarnyba Lietuvos, Vokietijos ir SSSR žvalgybai; 1932 m. Lenkijos teritorijoje išaiškintų užsienio žvalgybos punktų schema (B. 49, 1933 m.). 1937 m. statistiniai duomenys apie perdavimą į teismą už priklausymą kompartijai, Ukrainiečių nacionalistų sąjungai bei bendradarbiavimą su užsienio žvalgybomis ir antivalstybinę veiklą (B. 62, 63, 1938 m.). II skyriaus pranešimas „Apie užsienio žvalgybų veiklą Lenkijoje 1929–1935 metais“ (B. 55, 1936 m., 40 lapų). II skyriaus pranešimas „Apie Lietuvos žvalgybos veiklą Lenkijoje“ (B. 56, 1936–1937 m., 51 lapas). Pasienio apsaugos korpuso žvalgybos valdybos ataskaitos apie užsienio žvalgybų veiklą ir pasienio apsaugos kontržvalgybos darbą: 1936 m. ataskaita (B. 57, 1936 m., 144 lapai), 1937 m. ataskaitos (B. 60, 1938 m., 91 lapas ir B. 61, 93 lapai). Pasienio apsaugos korpuso žvalgybos valdybos 1937 m. ataskaita apie Lenkijos sienos nelegalų perėjimą (B. 64, 1938 m.). Žurnalai „Špionažo bylų statistika Lenkijoje“ (B. 31–48, 1922–1933 m.; B. 50–54, 58–59, 66, 1934–1939 m.). Lenkijos žvalgybos agentų bylos (B. 145–250, pvz., B. 197 – Stanislovo Šliavo 1920–1922 m. byla).

Apyrašas Nr. 8. – Referat „C“. Apyraše dabar yra 29 s.v. – Iš Lietuvos kilusių ir Lenkijos kariuomenėje tarnaujančių žmonių sąrašas (B. 94, 1921 m.). Lenkų centrinio rinkimų komiteto Lietuvoje ataskaita apie rinkimų į III Seimą rezultatus 1926 m. gegužės mėn. (B. 105, 1926 m.) Lenkijos vidaus reikalų minsiterijos politikos departamento tautybių skyriaus ataskaita apie tautinių mažumų padėtį Lenkijoje (B. 108, 1927 m.).

Apyrašas Nr. 9. – Attachaty wojskowe⁷. Apyraše dabar yra 395 s.v. Iš šito apyrašo 1963 m. daug bylų perduota ne tik į Lenkiją, bet ir į Marksizmo-leninizmo institutą prie KPSS CK (apie komunistinį judėjimą). – Lenkijos kariuomenės vyriausiosios vadovybės operatyvinės suvestinės, apžvalgos, telegramos apie karo veiksmus ir padėtį Lenkijos–Sovietų, Lenkijos–Lietuvos frontuose: 1919 m. lapkritis – 1920 m. birželis (B. 322), 1919 metai (B. 519, 582–586), 1920 m. sausis – lapkritis (B. 2), 1920 m. sausis – gruodis (b. 709), 1920 metais (B. 833). Šiose bylose yra žemėlapių ir schemų. Lenkijos kariuomenės vyriausiosios vadovybės informacinės suvestinės apie Lietuvos ir kaimyninių valstybių politinę, karinę, ekonominę padėtį 1919 metais (B. 582–586). Lenkijos kariuomenės vyriausiosios vadovybės informaciniai pranešimai ir suvestinės apie Lietuvos ir kaimyninių valstybių (dažniausiai Latvijos, Estijos, Sovietų Rusijos, Vokietijos) politinę, karinę, ekonominę padėtį, kariuomenės būklę (bylose yra žemėlapių ir schemų): 1919 metai (B. 1101–1105, 1108), 1920 metai (B. 1107). II-ojo skyriaus susirašinėjimas su Lenkijos kariuomenės vyriausiąja vadovybe apie kovos veiksmus Lenkijos–Sovietų Rusijos fronte, Sovietų Rusijos santykius su Lietuva, Latvija, Estija,

Suomija, šių kraštų politinę, ekonominę ir karinę padėtį 1919 m. gruodžio – 1920 m. rugsėjo mėn. (B. 657) Lenkijos kariuomenės vyriausiosios vadovybės informacinės apžvalgos dėl Lenkijos pozicijos Lietuvos–Lenkijos konflikte (B. 712, 1920 m. rugsėjis – 1921 m. kovas). Generalinio štabo karo istorijos biuro 1920 m. liepos mėn. pranešimas apie bendrus Lenkijos, Lietuvos ir Latvijos kariuomenės veiksmus prieš Rusijos Raudonąją armiją 1919–1920 metais (B. 736). Lietuvos kariuomenės dislokavimo schemos 1920 m. spalio – 1921 m. kovo mėn. (B. 713), 1922–1924 m. (B. 329) II skyriaus informacinės apžvalgos vyriausiajai vadovybei apie tarptautinius santykius, Tautų Lygos veiklą, politinę, ekonominę ir karinę padėtį Baltijos, Skandinavijos valstybėse, Anglijoje, Sibire, Kryme ir Kaukaze (B. 589, 1920 m. vasaris–gruodis). Pranešimai apie Lenkijos santykius su Lietuva, Vokietija ir Vrangeliu (B. 1147, 1920 m.). Informacijos apie JAV, Anglijos ir Prancūzijos poziciją Lenkijos rytinių sienų klausimu (B. 833, 1920 m.). Informaciniai pranešimai II skyriui apie Lietuvos delegacijos derybas Tautų Lygoje, apie neigiamą Lietuvos požiūrį į plebistą Rytų Lietuvoje (B. 1111, 1920 m. rugsėjis–gruodis). Dokumentų kopijos apie Lietuvos vyriausybės pasiūlymą Prancūzijos vyriausybei atsiųsti į Lietuvą prancūzų karinę misiją Lietuvos kariuomenei pertvarkyti (B. 722, 1922 m.?). Susirašinėjimas su Krašto apsaugos ministerija apie tai, kad Vokietijos firmos pardavinėja ginklus Lietuvai (B. 887, 1923 m.), apie Lenkijos–Lietuvos santykius, Tautų Lygos rezoliuciją dėl administracinės linijos tarp Lenkijos ir Lietuvos (B. 889, 1923 m.). Įvairių žinybų telegramos II-ajam skyriui apie Lenkijos santykius su Baltijos valstybėmis ir Sovietų Rusija (B. 659, 1923 m.). II skyriaus informaciniai pranešimai apie Lietuvos ir kaimyninių valstybių užsienio politiką, politinę, ekonominę ir karinę padėtį (B. 333, 1923–1924 m.; B. 455, 1926 m. balandis–rugsėjis). II skyriaus pranešimai apie SSSR santykius su Baltijos valstybėmis (B. 79, 1923 m. rugpjūtis – 1928 m.). Pranešimai II skyriui apie Lietuvos–Estijos santykius (B. 1231, 1923–1927 m.). Susirašinėjimas su Krašto apsaugos ministerija apie SSSR santykius su Lietuva ir Estija, Lenkija žvalgybos veiklą SSSR teritorijoje (B. 567, 1924 m.). Agentūrinės suvestinės apie Vokietijos ir Lenkijos žvalgybų veiklą Lietuvoje, komunistų veiklą Baltijos šalyse, gudų tautinių srovių veiklą (B. 515, 1924 m. rugsėjis–spalis). Įvairių žinybų telegramos apie Lenkijos santykius su SSSR, Baltijos valstybėmis, apie šių kraštų politinę, ekonominę bei karinę padėtį, Lenkijos–SSSR susitarimus (B. 660, 1924–1926 m.). Susirašinėjimas apie SSSR–Anglijos, Lenkijos–Lietuvos, Anglijos–Baltijos valstybių santykius (B. 217, 1924 m.).

Apyrašas Nr. 10. – Referat finansowy. Apyraše dabar yra 28 s.v. – Pagal apyraše esančių bylų antraštes, informacijos apie Lietuvą nėra.

Apyrašas Nr. 11. – Referat personalny. Apyraše dabar yra 295 s.v. Apyrašas sumarinis. – Pagal apyraše esančias bylų antraštes, informacijos apie Lietuvą nėra.

Apyrašas Nr. 12. – Referat studjów ogólnych. Referat Ligi Narodów. Referat Traktatowo–Tranzitowy. Apyraše dabar yra 128 s.v. – Apžvalgos ir laikraščių iškarpas apie Sovietų Rusijos, SSSR santykius su Baltijos valstybėmis (B. 106, 1917–1924 m.). Lenkijos atstovų Latvijoje, Estijoje ir Suomijoje susirašinėjimas su II skyriumi ir Užsienio reikalų ministerija apie tarptautinę padėtį, Baltijos šalių vidaus ir užsienio politinę padėtį, jų santykius su SSSR ir Lenkija, apie dvišales Lenkijos ir Latvijos derybas, Lenkijos krašto apsaugos ministerijos medžiaga apie Baltijos jūros neutralizavimą (B. 138, 1919–1922 m.). Informaciniai pranešimai ir II skyriaus susirašinėjimas apie Lietuvos, Latvijos, Estijos, Suomijos užsienio politiką ir vidaus padėtį, apie Sovietų Rusijos (SSSR), Vokietijos, Lenkijos, Baltijos šalių tarpusavio santykius (B. 140, 1919–1925 m.). Ekspozitūrų pranešimai ir lenkiškų laikraščių iškarpas apie Lietuvos ekonominę padėtį ir kariuomenę (B. 151, 1919–1927 m.). II skyriaus informacinės apžvalgos apie Lietuvos ir Latvijos vidaus politinę ir ekonominę padėtį, karinę politiką (B. 129, 132, 133, 1920 m.; B. 131, 134, 1921 m.). Periodinės spaudos apžvalgos apie Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių, Sovietų Rusijos politinę ir ekonominę padėtį, Sovietų Rusijos santykius su Baltijos valstybėmis (B. 122, 1921 m.). Lenkijos generalinio štabo majoro Petcelio raportas apie Lozanos konferencijos darbą (B. 96, 1922 m. gruodis, 25 lapai). II skyriaus informaciniai pranešimai ir Lenkijos karo atašė Rygoje, Taline, Maskvoje pranešimai apie Baltijos valstybių vidaus politinę ir ekonominę padėtį, užsienio politiką, kariuomenę bei santykius su SSSR, apie Lietuvos komunistų partiją (B. 161, 1922–1930 m.). Lietuvos, Latvijos, Suomijos, SSSR spaudos apžvalgos apie Lietuvos ir Latvijos vidaus padėtį bei užsienio politiką (B. 124, 1923 m.). II skyriaus informaciniai pranešimai, susirašinėjimas su Lenkijos atstovais Latvijoje ir Estijoje, agentūriniai pranešimai, Lietuvos spaudos apžvalgos apie Lietuvos vidaus politinę ir ekonominę padėtį, užsienio politiką, karinę politiką, kariuomenę, apie Lietuvos ir Vokietijos žvalgybų bendradarbiavimą (B. 152, 1923–1934 m.). Susirašinėjimas su Lenkijos karo atašė Taline ir rezidentūrų pranešimai apie Lietuvos, Latvijos ir Estijos kariuomenę, Estijos santykius su Lietuva ir Latvija (B. 145, 1924 m.). Mėnesinės informacinės suvestinės apie SSSR, Lietuvos, Latvijos ir kt. vidaus politinę bei ekonominę padėtį, kariuomenės organizavimą bei dislokavimą (B. 135, 1925–1926 m.). II skyriaus ir Lenkijos karo atašė Rygoje, Taline ir Maskvoje, informacija spaudoje apie Baltijos valstybių vidaus politinę ir ekonominę padėtį, užsienio politiką ir

kariuomenę (B. 162, 1928–1929 m.; B. 163, 1930–1932 m.; B. 164, 1930 m.; B. 165, 1930–1932 m.; B. 166, 1930–1933 m.; B. 167, 1937–1938 m.). II skyriaus informaciniai pranešimai ir susirašinėjimas su ekspozitūromis ir Lenkijos atstovais Baltijos valstybėse, Lietuvos spaudos apžvalgos apie Lietuvos ir Vokietijos karinį bendradarbiavimą, Lietuvos vidaus ir užsienio politiką, ekonominę būklę, kariuomenę (B. 154, 155, 1931–1933 m.; B. 158, 1934 m.; B. 159, 1935 m.; B. 160, 1935–1938 m.). Yra informacijos apie Vokietijos politiką Lietuvoje (B. 158), Lietuvos santykius su Vokietija ir Lenkija (B. 160), Lietuvos ir Latvijos karinį bendradarbiavimą (B. 159), nacionalsocialistų teismo procesą Klaipėdoje (B. 160), Lietuvos vyriausybės konfliktą su katalikų dvasininkija ir Vatikanu (B. 159). Yra atskiri numeriai Lietuvos kariams skirtų žurnalų.

Apyrašas Nr. 13. – Bendroji referentūra. Apyraše dabar yra 10 s.v. – Lenkijos karo atašė Rygoje ir Paryžiuje pranešimai apie Lietuvos politinę bei ekonominę padėtį, užsienio politiką (B. 52, 1925–1930 m.). Lenkijos konsulato Kenigsberge ir karo atašė Prahoje pranešimai apie Lietuvos vidaus ir užsienio politiką, ginkluotės pirkimą Čekoslovakijoje (B. 56, 1926–1928 m.). Lietuvos spaudos apžvalgos „Wilbi“ biuleteniuose: 1924 m. balandžio – gruodžio, 1925 m. sausio – kovo biuleteniai; Kauno biuleteniai: 1925 m. Nr. 6, 7, 9–15 (B. 53–55). „Kardo“ 1926 m. lapkričio – 1928 m. birželio numerių apžvalga (B. 56).

Apyrašas Nr. 14. – Slaptas. Užsienio tyrinėtojams neduodamas.

Apyrašas Nr. 15. – Referat radiowywiadowczy. Biuro szyfrów. Referat techniczny. Apyraše dabar yra 321 s.v. – Pagal apyraše esančias bylų antraštes, informacijos apie Lietuvą nėra.

Apyrašas Nr. 16. – Kancelaria II oddziala sztabu Głównego. Apyraše yra 64 s.v. – Pagal apyraše esančias bylų antraštes, informacijos apie Lietuvą nėra, nors apskritai tose bylose gali būti mums vertingų žinių.

Apyrašas Nr. 17. – Biblioteka. Apyraše dabar yra 312 s.v. – Laikraščiai ir jų iškarpos.

Apyrašas Nr. 18. – Apyraše yra tik likučiai – 6 s.v. Antraštėse Lietuva neminima.

Apyrašas Nr. 19. – Apyraše dabar yra 640 s.v. – Lenkijos kariuomenės vyriausiosios vadovybės informaciniai pranešimai apie Sovietų Rusijos, Lietuvos ir Baltarusijos politinę bei ekonominę padėtį, užsienio politiką, kariuomenę, padėtį forntuose (B. 259, 1919 m.); tas pats apie Sovietų Rusiją, Ukrainą, Latviją, Lietuvą, Estiją, Suomiją (B. 211, 212, 1919 m.); tas pats apie Sovietų Rusiją, Ukrainą, Lietuvą (B. 213, 1919 m.); tas pats apie Sovietų Rusiją, Latviją, Lietuvą, Estiją ir kt. (B. 218, 1919–1920 m.); tas pats

apie Latviją, Lietuvą, Estiją, Suomiją ir kt. (B. 255, 1919–1920 m.; B. 219, 1920 m.; B. 256, 1920–1921 m.; B. 257, 258, 263, 1921 m.). Tas pats apie Baltijos valstybes (B. 294, 1921 m. gegužė–1922 m. kovas). Tas pats apie Baltijos valstybes, Suomiją ir Baltarusiją (B. 220, 1920 m.). Tas pats apie Baltijos valstybes (B. 221, 1920 m.). Tas pats apie Sovietų Rusiją, Baltijos valstybes bei padėtį Vakarų ir Šiaurės vakarų frontuose (B. 222, 1920 m. lapkritis – gruodis). Visose šiose bylose yra žemėlapių ir schemų. Vyriausiosios vadovybės pranešimai apie padėtį Baltijos valstybėse (B. 210, 1919 m.). Informaciniai pranešimai apie Lenkijos politiką Rytų Europoje (B. 215, 1919 m.). Lenkų komisijos pranešimai, ruošiantis Versalio taikos konferencijai, – „Rusijos teisės į Lietuvą ir Baltarusiją“ (B. 359, 1919 m. gegužė) ir „Lenkiškos mokyklos Lietuvoje ir Ukrainoje“ (B. 360, 1919 m. gegužė). Vyriausiosios vadovybės informaciniai pranešimai apie padėtį Lietuvos fronte (B. 259, 1919 m. lapkritis). Karo atašė Rygoje pranešimai apie Latvijos vidaus padėtį ir kariuomenę, apie Lietuvos požiūrį į Baltijos valstybių bendradarbiavimą, apie SSSR ir Vokietijos politiką Baltijos valstybėse, apie lietuvių karininkų lankymasi Rygoje ir Lenkijoje (B. 280, 1919 m. spalio–1934 m. balandis). Nežinomų autorių pranešimai apie Sovietų Rusijos ir Baltarusijos valstybių politinę, karinę ir ekonominę padėtį (B. 263, 1919 m. rugsėjis – 1920 m. balandis). Pranešimas apie savanorių iš užsienio telkimą į Lenkijos kariuomenę (B. 221, 1920 m.). Vyriausiosios vadovybės telegramos apie karo veiksmus Sovietų Rusijos–Lenkijos ir Lenkijos–Lietuvos frontuose (B. 223, 1920 m.). Tas pats ir žemėlapiai (B. 224, 1920 m.). Vyriausiosios vadovybės pranešimai apie Baltijos valstybių santykius su Lenkija (B. 258, 1921 m.). Lenkijos kariuomenės 2-osios ir 4osios armijos II skyrių telegrafiniai žvalgybos pranešimai apie Sovietų Rusijos vidaus padėtį, Raudonosios armijos dislokavimą ir padėtį Lenkijos–Sovietų bei Lenkijos–Lietuvos pasienyje (B. 607, 1921 m. kovas). Susirašinėjimas Lenkijos politikos Baltijos valstybėse ir kovos prieš antilenkiškas emigrantų organizacijas Prancūzijoje klausimais (B. 370, 1921 m. balandis – 1922 m. kovas). Lenkijos URM politikos departamento informacinės apžvalgos „Lenkija ir užsienis“ apie Sovietų Rusijos, Baltijos valstybių ir kt. vidaus politinę ir ekonominę padėtį, užsienio politiką, Tautų Lygos veiklą (B. 570, 1922 m. birželis–rugpjūtis; B. 590, 1930 m. sausis–kovas). II skyriaus pranešimai apie Lietuvos dalyvavimą Klaipėdos įvykiuose ir kt. Europos valstybių santykių klausimai (B. 376, 1921 m. gruodis–1923 m. sausis). II skyriaus ir karo atašė Romoje, Belgrade, Bukarešte pranešimai apie nusiginklavimo konferenciją Maskvoje, Lenkijos–Lietuvos santykius ir kt. (B. 275, 1922 m. lapkritis–1923 m. balandis). Laikraščių iškarpos apie nusiginklavimo konferenciją

Maskvoje ir Klaipėdos klausimu (B. 318, 1922 m. gruodis–1923 m. kovas). II skyriaus informacinės suvestinės apie Lietuvoje veikusias gūdų emigrantų organizacijas, Sovietų Rusijos, Lietuvos, Latvijos, Estijos, Suomijos kariuomenę, jos personalą, discipliną, apginklavimą (B. 380, 1922 m. kovas–1923 m. kovas). II skyriaus informacinė suvestinė apie nusiginklavimo konferenciją Maskvoje, informacijos apie Anglijos požiūrį į Klaipėdos klausimą, Lenkijos–Lietuvos ir Anglijos–SSSR santykius (B. 231, 1923 m. sausis–birželis). Krašto apsaugos ministerijos, korpusų apygardų vadų pranešimai apie tautinių mažumų padėtį Lenkijoje, apie įvairių politinių kryptių ukrainiečių, gūdų, rusų, žydų, vokiečių organizacijų veiklą Lenkijoje (B. 168, 1923–1924 m.); tas pats – užsienyje (B. 170, 1924 m.). Krašto apsaugos ministerijos ir Vidaus reikalų ministerijos potvarkiai dėl viešosios tvarkos apsaugos Vilniuje; policijos, ekspozicijos Nr. 1 Vilniuje, karinės vadovybės pranešimai apie padėtį Vilniuje, Lietuvoje ir prie demarkacinės linijos (B. 181, 1923–1928 m.). Lenkijoje leistos lietuviškos, gudiškos ir žydiškos spaudos apžvalgos (B. 190, 1924 m.). Nutarimai dėl Vilniuje leistų lietuviškų ir gudiškų laikraščių konfiskavimo (B. 191, 1924–1925 m.). Vilniuje konfiskuotų lietuviškų, gudiškų ir lenkiškų laikraščių rinkinys (B. 187, 1924 m.). Gardino, Liublino ir Lvovo korpusų apygardų ataskaitos apie komunistinį veikimą apygardų teritorijoje (B. 202, 1928 m.; 203, 1928–1929 m.). II skyriaus, karo atašė Rygoje, Helsinkyje ir Maskvoje, ekspozitūros Nr. 1 Vilniuje, rezidentūros „Nord“ pranešimai apie Lietuvos vidaus politinę padėtį, Lietuvos kariuomenės būklę, apie Lenkijos bandymus sutrukdyti 1926 m. pasirašyti TSRS–Lietuvos sutartį, lenkų žvalgybos bendradarbiavimą su Baltijos valstybių žvalgybomis (B. 12, 1924 m. gruodis–1927 m. vasaris). II skyriaus informaciniai pranešimai apie SSSR, Latvijos, Lietuvos, Estijos, Vokietijos ir kt. valstybių užsienio politiką, vidaus politinę ir ekonominę padėtį, kariuomenės būklę (B. 129, 1925 m. sausis–liepa; B. 130, 1925 m. rugpjūtis–gruodis). II skyriaus informacinės suvestinės ir apžvalgos apie gyventojų nuotaikas pasienio rajonuose (B. 197, 1926 m.). II skyriaus suvestinės apie Lietuvos vidaus politinę padėtį ir Lietuvos santykius su SSSR, Vokietija ir Lenkija (B. 18, 1928 m. sausis – balandis). Lietuvos geležinkelų ir plentų žemėlapiai (B. 528, 1928 m.) Renė Martėjo straipsnių „Lietuvos aide“ apie Lenkijos, Prancūzijos ir Vokietijos užsienio politiką apžvalgą (B. 393, 1929 m. kovas – gruodis). Lenkijos užsienio reikalų ministerijos ir Generalinio štabo pranešimai, susirašinėjimas su Užsienio reikalų ministerija apie SSSR politiką Tolimuosiuose Rytuose, Lenkijos kompartijos vadovų areštą SSSR, SSSR–Lenkijos, SSSR–Lietuvos, Lietuvos–Vokietijos, Lietuvos–Lenkijos santykius, Japonijos žvalgybos suaktyvėjimą SSSR,

ukrainiečių ir gudų tautinių veikėjų antilenkišką veiklą Lietuvoje (B. 31, 1933 m.). Statistinės žinios apie tranzitu per Vilnių pervežtus krovinius iš Vokietijos į SSSR (B. 142, 1935 m. sausis – 1939 m. sausis). Lenkijos pasiuntinybės Stokholme, lenkų žvalgybos rezidentūrų „Kristyna” ir „Saigon” pranešimai apie vokiečių, sovietų ir lenkų žvalgybos veiklą Skandinavijoje, apie Lenkijos–Lietuvos ir kt. santykius (B. 143, 1935–1939 m.).

3. Vokiškų fondų panaudojimo perspektyvos

Minėta, kad vokiškos kilmės archyviniai fondai, ko gero, dabar sudaro buvusių Ypatingojo archyvo fondų pagrindą. Patys vokiečių archyviniai apžvalgininkai visus čia esančius vokiškos kilmės fondus skirsto į 3 skyrius: 1) Vokietijos Reicho fondai, 2) Austrijos fondai, 3) kitų šalių kilmės fondai. Vokietijos ir Austrijos fondai skirstomi į dvi sąlygiškas grupes.

Pirmoji grupė – valstybinės ir komunalinės kilmės archyvai. Vokiečiai pirmiausia čia išskiria teismų fondų grupę (116 000 s.v.). Mes išskirtume kitus fondus, nors neatmestina mintis, kad į hitlerinių teismų aplinką Vokietijoje galėjo patekti ir lietuvių (pvz., į Tautos tribunolą). Teismų jungtiniam fondui yra asmenvardžių rodyklės (nepilnos).

Neabejotinai informacijos apie Lietuvą yra šiuose fonduose: Saugumo policijos ir SD vadas Rygoje (Betehlshaber de Sicherheitspolizei und des SD in Riga, F. 504, 42 s.v.). Okupuotų Rytų kraštų Reicho ministerija (F. 1358, 1069 s.v.), Tautos švietimo ir propagandos Reicho ministerija (Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda, F. 1363, 639 s.v.), SS Reichsführerio istorijos komisija (Historische Kommission des Reichsführers SS, F. 701, 22 s.v.) Reichsleiterio Rozenbergo ypatingasis štabas (Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, F. 1401, 76 s.v.). Pastarosios dvi institucijos užsiiminėjo kultūros vertybių paieškomis ir gabenimu į Reichą, tad šiuose fonduose gali būti mus dominančios tokio pobūdžio informacijos. Saugumo policijos ir SD vado Rygoje archyvas mums gali būti itin svarbus. Beje, šitas archyvas iš principo (pagal archyvinių fondų pasidalijimo tarp valstybių principus) turi priklausyti Latvijos valstybiniams archyvams, nes jis susiformavęs Rygoje. Minėtos institucijos policinė valdžia buvo aprėpusi visą Ostlandą. Mes kartu su latviais ir estais turėtume siekti, kad šitas archyvas būtų atiduotas Latvijai, o ne Vokietijai.

Lietuviškos informacijos yra ir kituose karo meto vokiškų institucijų archyviniuose fonduose, kurių pavadinimai iš pirmo žvilgsnio lyg ir nesudomina. Kaip pavyzdį galime paminėti Keturmečio plano įgaliojimo archyvą (Beauftragter für den Vierjahresplan, F. 700, 357 s.v.). Tai vadinamo-

jo Geringo plano institucija. Iš šio fondo Ypatingojo archyvo skaitykloje šių eilučių autoriui kaip įrodymą, kokios lituanicos esama vokiškuose archyvuose, buvo atnešę įdomų šaltinį: „Pranešimas apie bendrąją Lietuvos generalinės srities ekonomikos būklę ir pasiekimus” (Bericht über Stand und Leistung der Gesamtwirtschaft des Generalbezirks Litauen. – F. 700. Ap. 1. B. 42). Tai 337 mašinraščio puslapių su diagramomis gražiai įrištas tomas (trečias mašinraščio egzempliorius). Ataskaita aprėpia laikotarpį nuo 1941 m. rugsėjo 1 d. iki 1943 m. rugsėjo 1 d. Įvadas datuotas 1943 m. lapkričio 1 diena. Autorius – dr. R. Pense, Lietuvos ekonomikos rūmų generalinio komisaro ir prezidento vyriausiojo bendrosios ekonomikos skyriaus vadovas. Be archyvo darbuotojų, su šiuo dokumentu tik susipažino (peržiūrėjo) du užsienio tyrinėtojai (1991 09 12 ir 1993 06 09).

Pasak archyvo darbuotojų, nemažai lietuviškos informacijos vokiškuose fonduose atsispindi dalykinėse kartotekose (dažniausiai tais atvejais, kai visos bylos ar nemažos jos dalies informacija susijusi su Lietuva). Paprastai informacijos išranka ir jos fiksavimas bylos antraštėje priklausė nuo archyvo darbuotojo nusiteikimo, pastabumo ar netgi nuo užduoties detalumo.

Antroji grupė – organizacijų ir kitų neformalių institucijų fondai. Fondų skaičiumi tai labai didelė grupė. Tai įvairių religinių ir giminingų organizacijų, daugiausia katalikų, taip pat teosofinių, astrologinių, žydų religinių ir pan. organizacijų, masonų ložių, įvairių kitokių organizacijų (jaunimo, studentų, vokiečių, žydų, žmogaus teisių ir pan., netgi Rotary klubų), leidyklų ir redakcijų, įmonių ir bendrovių, pagaliau asmenų archyvai, įvairūs dokumentų rinkiniai. Pasak pačių vokiečių, šitoji antroji fondų grupė susideda iš dokumentų, kuriuos kitados gestapas ar SD konfiskavo iš nacionalsocializmo politikos ir pasaulėžiūros priešininkų (likimo ironija: visi tie archyvai paskui atsidūrė Maskvoje – tuo pasirūpino NKVD). Čia, matyt, gana sąlyginis jų apibendrinimas, nes bent jau gana gausiame asmenų archyvų pogrupyje yra įvairių fondų (pvz., čia yra Josepho Goebbelso nemažas archyvas, jo adjutanto Ernsto Lotharo Reicho, Franzo von Papeno archyvai). Galime paminėti kelių istorikų archyvus: Karlo Freidricho Nowako, Ludwigo Quidde, Arthuro Rosenbergo, Alberto Schreinerio, Paulio Westheimio. O į Albrechto Rogges (1890–1953) asmeninį archyvą (F. 1483, 62 s.v.) turi pareikšti teisėtas pretenzijas Lietuva, nes tai buvęs Klaipėdos seimelio narys.

4. Baigiamosios pastabos

Kol kas mes neturime pakankamai įrodymų nei kad Lietuvos kariuomenės Generalinio (Vyriausiojo) štabo II skyriaus archyvas 1940 m. birželio

mėn. visas buvo sunaikintas, nei kad jo dalis liepos mėn. ar kiek vėliau buvo išvežta į Maskvą. Išlieka ankstesnė prielaida – II skyriaus 1919–1939 m. archyvas vis dėlto buvo išvežtas (dauguma jo informacijos turėjo būti orientuota į Lenkiją ir Vokietiją), o dalis 1939–1940 m. archyvo (informacija, orientuota į SSSR) buvo sunaikinta. Taigi, atrodo, reiktų tęsti paieškas, kol bus surasti to archyvo pėdsakai arba galutinai įsitikinta, kad archyvo nebėra.

Lietuva turi imtis priemonių, kurios garantuotų, kad iš Maskvos nebūtų atiduoti į Vokietiją, o perduoti Lietuvos bei Latvijos valstybiniais archyvams, minėti du archyviniai fondai, kurių priklausomybė nekelia didesnių abejonių.

Kol dar vokiškos ir lenkiškos kilmės archyvai tebėra Maskvoje, reikėtų rasti lėšų juos išnagrinėti ir nusikopijuoti tuos jų dokumentus, kuriuose yra informacijos apie Lietuvą. Pradėti derėtų nuo vokiškos kilmės fondų, nes vokiečių Bundesarchiv neabejotinai ras lėšų ir įvykdys gana keistus Rusijos archyvininkų reikalavimus. Bet vis dėlto dar mažiausiai dvejus trejus metus vokiškos kilmės fondai bus Maskvoje. Neabejotinas lenkų visuomenės rūpinimasis savo praeities šaltiniais ir jų kaupimu Lenkijoje. Šio krašto archyvininkai dės daug pastangų, siekdami atgauti iš Maskvos lenkiškus archyvus. Vis dėlto archyvų materialinės galimybės greičiau už vokiečius nusikopijuoti savo archyvus yra kurs kas kuklesnės. Tad lenkiški archyvai Maskvoje liks ilgiau. Kita vertus, Richardas Pichoja vokiečiams žadėjo tam tikromis sąlygomis grąžinti archyvus, o ar buvo tai pažadėta lenkams?

Įsidėmėtina tai, kad užsienio tyrinėtojų antplūdis į Ypatingąjį archyvą yra gana didelis, o archyvo skaityklos patalpa gana kukli (tik 7 staliukai po dvi darbo vietas). Vokiečių tyrinėtojai paprastai dar atsiveda ir vertėją, nes nemoka rusiškai ir negali naudotis apyrašais.

Skubėti peržiūrėti Ypatingojo archyvo fondus ir nusikopijuoti lituanicą verstų ir kiti motyvai: kol kas šis archyvas dar labai atviras, bet, keičiantis politinei situacijai Rusijoje, į šitą archyvą mums patekti gali būti vis sunkiau (jau dabar Maskvoje griežtinamas archyvų skaityklų darbo režimas).

Nuorodos

¹ Максимова Э. Пять дней в Особом архиве // Известия. 1990. Февраль 18–21.

² Maksimowa E. Streng geheim! Im Zentralen Staatlichen Sonderarchiv der UdSSR // Sowjetunion heute. 1990. No 8. S. 32–34.

³ Jena, von, K., Lenz W. Russland: Die deutschen Bestände im Sonderarchiv in Moskau // Der Archivar. Jg. 45. 1992. H. 3. S. 457–468; Zarusky J. Bemerkungen zur Russischen Archivsi-

tuation // Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte. Jg. 41. 1993. Januar. H. 1. S. 139–147. Leidinyje „Der archivar“ 1992 m. buvo paskelbtas ir H. Romeyk straipsnis „Das ehemals sowjetische Sonderarchiv in Moskau“, bet autorius pats jo nematė.

⁴ Афанасев Ю. Архивная „Березка“ // Комсомольская правда. 1992. Мая 25.

⁵ Apskritai šiuo metu Rusijoje madinga kai kurias dokumentų saugyklas nebevadinti archyvais, bet centrais. Pvz., buvęs Marksizmo-leninizmo instituto prie KPSS CK Centrinis partinis archyvas dabar pavadintas taip: Naujausiųjų laikų istorijos dokumentų saugojimo ir tyrimo Rusijos centras. O naujausiems partiniams dokumentams saugoti 1991 m. buvo sukurtas dar vienas centras: Šiuolaikinės dokumentacijos saugojimo centras.

⁶ Žr.: Aušrotas B. Sunkių sprendimų metai. V., 1990. P. 185–186.

⁷ Lenkijos karo atašė bylų numeriai apyraše: Belgrade 1243–1256, Berlyne 418–422, Berne 1101–1041, Briuselyje 320–374, Budapešte 395–415, Bukarešte 517–556, Helsinkyje 639–660, Konstantinopolyje 582–637, Kopenhagoje 430–438, Londone 43–235, Maskvoje 563–581, Paryžiuje 662–1041, Prahoje 1047–1088, Rygoje 512, 515, Romoje 443–462, Stokholme 1142–1145, Taline 1147–1242, Tokio 1258–1262, Vienoje 1–18.

SIGITAS JEGELEVIČIUS

THE SPECIAL ARCHIVE IN MOSCOW

S u m m a r y

The author provides in his review, general information on the former top secrecy Special State Archive of the USSR. Its existence wasn't known even to the majority of the employees who were working in the system of the state archives at that time. This archive kept materials related to the institutions of special purpose, informal organisations, or persons with certain political attitudes from Germany and other European countries. The depository of the archives seized in Europe only became available to researchers from 1990. In the nearest future, any access to the holdings of this archive will not be made easier.

Information is provided on the volume of the archive and the composition of the holdings. Holdings of German origin prevail. It is stressed, that the holdings of Polish origin are equally important for the researchers of Lithuanian history as the German ones. Now, that is, from 1992, this archive has been called the Russian Storage Centre of Historic-Documentic Collections.

The author extensively presents the Lithuanian materials kept in this archive. First of all, the documents of the second department (reconnaissance) of the Polish Army General Staff, which are important to Lithuanian history, are presented: the structure of this holding, its volumes, contents and character. This is the main part of the review, comprising 3/4 of the text. Some attention is given to the prospects of using the German holdings.